

забезпечує не пасивне пристосування дитини до наявних форм соціального буття, не підведення її під певний соціально встановлений стандарт, а цілеспрямований розвиток кожної дитини як неповторної індивідуальності, як творця себе й обставин. Організація такого виховання ... має спрямовувати розвиток суб'єктивного світу дитини на присвоєння соціальних цінностей і водночас розвивати творчу самостійність у розв'язанні складних моральних проблем відповідно до прийнятих у суспільстві норм» [10, с. 57].

Інтеграція теоретичних поглядів вчених щодо з'ясування механізмів гендерної соціалізації та розвитку моральної свідомості дівчаток і хлопчиків в дошкільному віці є засадничою для наукового аналізу та подальшого емпіричного дослідження моральної вихованості дошкільнят обох статей засобами українського фольклору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти України. Київ, 2016. 20 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. для студ. виш. навч. закл. К. : Либідь, 2008. 848 с.
3. Бех І. Зростити моральну особистість – головна турбота. Дошкільне виховання. 2015. № 4. С. 6.
4. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / [М.Й. Боришевський, Л.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.]; за заг. ред. М.Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
5. Кікінежді О.М., Говорун Т.В., Шульга І.М. Гендерне виховання дошкільнят. Навчально-методичний збірник. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2015. 192 с.
6. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
7. Лохвицька Л. В. Особистість дошкільника: Дорога до Я-морального: навч. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 408 с.
8. Нова українська школа : порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
9. Павелків Р.В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія. Рівне : Альма-матер, 2009. 368 с.
10. Психологічна енциклопедія [авт.-упоряд. Степанов О. М.]. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
11. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Всеукраїнський фонд «Добро», 2006. 43 с.

Богдан Христина

Науковий керівник – проф. Кікінежді Оксана

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТРИВОЖНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Шкільні роки є важливим етапом у житті людини, впродовж якого активно формується особистість, відбувається психічний розвиток, який нерідко супроводжується наявністю дитячих страхів, в тому числі і шкільних. Навчальна діяльність, яка, згідно з психологічною теорією діяльності, є провідною для дітей молодшого шкільного віку, розвиває пізнавальні потреби дітей, що виступає основою набуття нових знань та позитивного життєвого досвіду. Проте шкільна тривожність, стримуючи пізнавальні потреби дитини, може виступати серйозною перешкодою у гармонійному розвитку, заважати повноцінній соціалізації і виступати передумовою невротизації дитини. Саме тому важливим є всебічне вивчення тривожності учнів молодшого шкільного віку, у період становлення й формування навчальної діяльності.

Теоретичний аналіз зарубіжної та вітчизняної психологічної літератури показав, що питання тривожності вивчалися такими вченими, як Г. Айзенк, Ф. Астапов, Ф. Березін, К.

Еріксон, А. Захаров, У. Морган, Ю. Пахомов, А. Прихожан, Ч. Спілбергер, Ю. Ханін, К. Хорні та ін. При цьому досліджено явище тривожності як емоційного стану на різних вікових етапах, визначено його вплив на соціалізацію, поведінку та адаптацію особистості. Водночас, бракує досліджень, спрямованих на визначення вікових особливостей особистісної тривожності та її детермінант. З огляду на зазначене, актуальність означеної проблеми є незаперечною.

Мета статті – обґрунтувати основні чинники тривожності у молодшому шкільному віці. Молодший шкільний вік – важливий етап становлення особистості, від позитивного перебігу якого залежить розвиток інтелекту, бажання й уміння навчатися, віра у свої сили і, поза всяким сумнівом, подальша життєдіяльність людини. Як зазначають Я. Омельченко та З. Кісарчук, «в цей період у дітей відбувається процес адаптації до соціальних умов, зокрема, до шкільних, формується здатність вчитися і здатність до соціальної взаємодії» [6, с. 19]. Тому ми вважаємо молодший шкільний вік надзвичайно важливим періодом у формуванні соціальної поведінки; при цьому, шкільна тривожність постає важливим негативним фактором життя молодшого школяра.

Вступаючи на поріг нового шкільного життя дитина зіштовхується з появою нового страху. Існує навіть термін «шкільна фобія» [4], що означає страх перед відвідуванням школи, який переслідує деяких дітей. Але, як пише Н. Бастун, «нерідко мова йде не стільки про страх школи, скільки про страх виходу з дому, розлуки з батьками, до яких дитина тривожно прив'язана. Іноді батьки самі бояться школи і мимоволі вселяють цей страх дітям чи драматизують проблеми початку навчання, виконують замість дітей завдання, зайво контролюють їх» [1, с. 19].

Важливо, що «шкільна тривожність позбавляє дитину психологічного комфорту та є основною причиною хронічної неуспішності» [7, с. 82]. Синдром шкільної тривожності у молодшому шкільному віці характеризується високим ступенем конформності: «такі діти слухняні, намагаються не привертати до себе уваги оточуючих, зразково поведуться, намагаються точно виконувати вимоги дорослих, не порушують дисципліну» [2, с. 151]. Вони шукають заохочення, схвалення дорослих у всіх справах. Однак «їх дисциплінованість має захисний характер: дитина робить усе, щоб запобігти невдачі» [5, с. 4].

А. Прихожан [7] зауважує, що шкільне навчання завжди супроводжуване підвищеною тривожністю, яку доцільно витлумачувати як негативний і позитивний вияв дитини. За оптимального рівня тривога може бути активізована навчанням, стати більш ефективною. Навпаки, дитину охоплює паніка, коли рівень тривожності перевищує оптимальну межу: прагнення ж уникнути неуспіху посилює страх невдачі. Як наслідок, рівень тривожності стає постійною перепорою й породжує такі негативні симптоми, як шкільна дезадаптація, шкільна фобія, хронічна неуспішність, шкільний невроз тощо. Їх поява є результатом незадоволення важливих потреб, це стійке негативне переживання, занепокоєння, очікування неблагополуччя з боку оточення.

Серед причин, що зумовлюють шкільні страхи дітей у початковій школі, І. Городняк називає:

загальну тривожність у школі, виражену в загальному емоційному напруженні, пов'язаному з різними формами включення дитини в нову ситуацію розвитку;

переживання соціального стресу, передовсім щодо соціальних контактів з однокласниками;

фрустрацію потреби в досягненні успіху, що гальмує розвиток домагань на успіх і досягнення високих результатів;

страх самовираження – емоційне напруження, пов'язане з труднощами саморозкриття, самоствалення, демонстрації своїх можливостей;

страх ситуації перевірки знань – переживання тривоги в ситуації перевірки (особливо публічної) знань, досягнень, можливостей;

страх не відповідати очікуванням оточення – тривогу з приводу оцінювання значущими іншими результатів, вчинків, ідей; острах можливості негативних відгуків;

низьку фізіологічну опірність стресу, що підвищує ймовірність деструктивного реагування на тривожні фактори середовища;

взаємини з учителями, що породжує негативний емоційний фон взаємин із дорослими в школі, знижує мотивацію та успішність навчання [3].

Крім остраху йти в школу, у молодших школярів нерідко виникає тривога з приводу опитувань. В основі цієї тривоги лежить острах зробити помилку, бути осміяним. Як правило, бояться відповідати на питання вчителя тривожні, боязкі діти. Найбільше вони бояться відповідати біля дошки, і саме тут повною мірою виявляється беззахисність деяких молодших школярів. «Особливо це характерно для емоційно чутливих, що часто хворіють, ослаблених дітей і особливо для тих, хто перейшов в іншу школу, де уже відбувся «розподіл сил» усередині класу», – стверджує Н. Карпенко [4, с. 41].

Ще одна важлива причина підвищення тривожності молодших школярів – недостатній рівень фізіологічної й інтелектуальної зрілості багатьох дітей. Зарахування в школу, як доводить С. Томчук [8], збігається з віковою кризою, з якої різні діти виходять у різний час і з різними надбаннями. Великою мірою, доводить І. Булах, тривожність пов'язана і з незадоволенням потреб молодшого школяра. І «якщо в дитини є тривожність в одній сфері, то вона впливає і на інші сфери життя, блокуючи і викривляючи при цьому нормальний, повноцінний розвиток особистості» [2, с. 152].

Слід враховувати, що молодші школярі, особливо першокласники, у першу чергу, прагнуть до симпатії вчителів, заради цього вони готові вчитися відмінно. Якщо ж учитель ставить погані оцінки, молодший школяр сприймає це як «він мене не любить» [1]. «Рівень тривожності молодших школярів дуже сильно залежить від того, наскільки гармонійно

вдається сполучити у своїй свідомості вимоги двох надзвичайно значимих для них спільнот, членами яких раптом виявляються одночасно: родини (до її вимог уже давно звикли) і школи (установлені нею вимоги не дуже відомі, але дуже важливі)» – пише З. Кісарчук [6, с. 53]. Якщо родина випускає їх «у світ», а школа приймає їх такими, які вони є, то емоційних проблем у дітей не виникає.

І. Булах, С. Кузьменко виокремлюють кілька видів тривоги, характерних для молодших школярів: реалістична тривога як відповідь на загрозу / та розуміння реальної небезпеки зовнішнього світу (наприклад, небезпечна тварина або контрольна робота в школі); невротична тривога як емоційна відповідь на небезпечність того, що неприйнятні імпульси з боку Ід стануть усвідомлені; моральна тривога, як емоційна відповідь на загрозу покарання з боку суперего [2, с. 156-157].

На стан переживання впливають гендерні аспекти поведінки. Досліджуючи цей вимір, А. Качаєва переконує, що «рівень тривожності й інтенсивність переживання відчуття тривоги в дівчаток і хлопчиків різні» [5, с. 71]. Зокрема, на її думку, у хлопчиків молодшого шкільного віку рівень тривожності вищий, ніж у дівчаток. Причина в тому, чого вони бояться пояснити свою тривогу, описати ситуації, із якими її пов'язують. Що старший вік дітей, то помітніша різниця. Дівчатка, зазвичай, виявляють свою тривогу стосовно оточення, ідеться не лише про друзів, рідних і вчителів.

Як показують наші спостереження, самі діти молодшого шкільного віку вважають, що найчастішими причинами її шкільної тривожності є:

- нерозуміння вчителем їхнього стану;
- необ'єктивне оцінювання знань;
- ігнорування їхніх думок у вирішенні проблеми;
- публічна образа на їхню адресу на уроках;
- навмисна підозра у поганих вчинках і нешляхетних намірах;
- погрози з небажаними для учня наслідками;
- фізичний вплив дорослих і однолітків.

Слід констатувати, що підвищена тривожність у молодшому шкільному віці перешкоджає успішності діяльності дітей під впливом оцінювальної інструкції дорослого. Вплив стану тривоги на результативність діяльності дітей опосередковується й особливостями поведінки педагога та атмосфери в класі. Тривожність, зокрема, викликають як підвищене хвилювання дорослого, його надмірна занепокоєність результатами, так і надмірна суворість, офіційність, підкреслювання значущості успішного навчання. Все це суттєво збільшує афективну насиченість освітньої ситуації й негативно впливає на ефективність діяльності дітей молодшого шкільного віку.

У молодшого школяра, яка часто переживає страх та стан тривоги, найімовірніше, тривожність є особистісною рисою. Вона проявляється у стабільному стані очікування та

готовності до виникнення небезпеки, суб'єктивному переживанні необхідності її долати навіть у тих випадках, коли події об'єктивно не є загрозовими. Систематичне переживання молодшим школярем емоцій страху, тривоги та розвиток особистісної тривожності можуть привести до стійких психоемоційних розладів, виникнення комплексів, поведінкових розладів, комунікативних проблем, загальної дезадаптації та порушень особистісного розвитку.

Отже, тривожність у дітей молодшого шкільного віку може бути детермінована рядом причин, факторів, умов, серед яких недостатня готовність дитини до школи, підвищені очікування батьків, сімейні конфлікти або неправильний стиль виховання, затримка психічного розвитку. Незалежно від вихідної причини розвиток за типом шкільної тривожності протікає приблизно однаково. В усіх випадках спостерігаються низькі досягнення у навчанні, деструктивна тривожність, невпевненість у собі та низька оцінка дитини оточуючими. Тривалий стан тривоги спричинює неврози. Своєчасне, системне та якісне надання психологічної допомоги тривожній дитині забезпечить відновлення її психологічного благополуччя, можливість повноцінного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бастун Н. Психічні особливості учнів з високою тривожністю. *Психолог*. 2003. № 33. С. 18-20.
2. Булах І. С., Кузьменко С. В. Психологічні особливості шкільної тривожності молодших школярів. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2011. Вип. 7. С. 150–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2011_7_17.
3. Городняк І. В. Вивчення тривожності крізь призму соціального досвіду молодшого школяра. *Вісник Одеського національного університету*. 2008. Т. 13, вип. 5. С. 290–294.
4. Карпенко Н. Корекція окремих видів тривожності у дітей. *Початкова школа*. 2016. № 3. С. 40-43.
5. Качаєва А. Шкільна тривожність: її вплив на розвиток учня. *Психолог*. 2006. № 13. С. 4-16.
6. Омельченко Я., Кісарчук З. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2008. 112 с.
7. Прихожан А.М. Психология тревожности : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 322 с.
8. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : ВАНУ, 2018. 200 с.